

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2024 • 194-204

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1534434

HİCRİ DÖRDÜNCÜ ASIRDAN PSİKANALİZE BİR SESLENİŞ: EBU BEKİR ER-RAZİ VE MELANIE KLEIN'İN 'HASET' ÜZERİNE DÜŞÜNCÜLERİ HAKKINDA BİR İNCELEME

A Call to Psychoanalysis from the Fourth Century Hijri: A Study on Abu Bakr Er-Razi and Melanie Klein's Thoughts on 'Envy'

Süleyman DOĞANAY

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslâm Felsefesi Anabilim Dalı, Niğde, Türkiye
Assist. Prof., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Islamic Philosophy Department, Niğde, Türkiye

suleymandoganay@ohu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2665-8479>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

Bu çalışma, 17-18 Kasım 2023 tarihinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nce düzenlenen 'Asır Asır İslâmî İlimler: Hicrî Dördüncü Asrın İslâmî İlimlerin Gelişmesindeki Rolü' adlı Uluslararası Sempozyum'da sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Süleyman Doğanay)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

HİCRİ DÖRDÜNCÜ ASIRDAN PSİKANALİZE BİR SESLENİŞ: EBU BEKİR ER-RAZİ VE MELANIE KLEIN'İN 'HASET' ÜZERİNE DÜŞÜNCÜLERİ HAKKINDA BİR İNCELEME

A Call to Psychoanalysis from the Fourth Century Hijri: A Study on Abu Bakr Er-Razi and Melanie Klein's Thoughts on 'Envy'

Öz

Bireyin dünyaya bakış tarzı, fiziksel ve sosyal çevresiyle ilişkisi, psikolojik ve ahlakî açıdan ilkelik veya olgunluk arasında seyretmektedir. Haset duygudurumu, bireyin hem ruh sağlığını tehdit eden hem de sosyal ilişkilerini zedeleyen bir tarafının olması hasebiyle tüm teolojilerde yerilen, kınanan ilkel bir insanî özellik şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada öncelikle çoğu zaman birbiriyle eşanlamlı olarak kullanılan ancak kaynağı, yönü ve zararları itibarıyla birbirinden tamamen farklı olan 'haset' ve 'kıskançlık' kavramlarının etimolojisine bakılmıştır. Daha sonra İslamî kültürde tabiat felsefesinin kurucusu kabul edilen Ebu Bekir er-Razi ile psikanalizin temsilcilerinden, nesne ilişkileri teorisyeni Melanie Klein'in 'haset' üzerine değerlendirmeleri analiz edilmiştir. Ebu Bekir er-Razi, bireyin ilkelikten olgunluğa gidiş sürecini sırasıyla şuhl, buhl, gıpta, sehavet, işar, cuud ve fakr halleriyle açıklamaktadır. Ebu Bekir er-Razi, şuhl ve buhl kavramlarıyla hasedi analiz ederken Melanie Klein ise insanın bu yolculuğunun haset, açgözlülük, kıskançlık ve şükran hallerinin yaşanmasıyla gerçekleşeceğini iddia etmektedir. Çalışmada kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak Ebu Bekir er-Razi ile Melanie Klein'in farklı zamanlarda ve farklı pencerelerden baktıkları haset duygudurumunun kaynağı ve bireyin ruh sağlığına zararları hususunda aynı noktalara temas ettikleri ve haset etkisinden korunmak için aynı tavsiyelerde buldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Ebû Bekir er-Râzî, Melanie Klein, Haset, Kıskançlık.

Abstract

The individual's way of looking at the world and his relationship with his physical and social environment is between psychological and moral primitiveness or maturity. Envy is a primitive human trait that is condemned and denounced in all theologies because it threatens the mental health of the individual and damages social relations. In this study, first of all, the etymology of the concepts of 'envy' and 'jealousy', which are often used synonymously with each other but are completely different from each other in terms of their source, direction and damages, has been examined. Then, the evaluations of Abu Bakr al-Razi, who is accepted as the founder of natural philosophy in Islamic culture, and Melanie Klein, one of the representatives of psychoanalysis, the theorist of object relations, on 'envy' were analysed. Abu Bakr al-Razi explains the process of the individual's progression from primitiveness to maturity with the states of shuhl, buhl, envy, sehavat, isar, jouud and faqr respectively. While Abu Bakr al-Razi analyzes envy with the concepts of shuhl and buhl. Melanie Klein claims that this journey of the human being will take place through the states of envy, greed, jealousy and gratitude. The method of literature review was used in the study. As a result, it has been concluded that Abu Bakr al-Razi and Melanie Klein, at different times and from different perspectives, touch on the same points about the source of the mood of envy and its damages to the mental health of the individual and make the same recommendations to get rid of the impulse to envy.

Keywords: Psychology of Religion, Envy, Jealousy, Abu Bakr al-Razi, Melanie Klein.

GİRİŞ

İnsanın dinî duygu, düşünce ve davranışlarını inceleyen Din Psikolojisi sahasının araştırma alanlarından birisi bireyin ‘ruh sağlığı’dır. Genel itibariyle kendisi ve çevresiyle uyumlu, barışık olan ve bu şekilde yaşamaya çalışan bireyin ruhsal anlamda sağlıklı olacağı kabul edilir. Dinî öğretiler, insanın ruh sağlığını koruyabilmesi ve sağlıklı bir ruh-beden birlikteliğine sahip olabilmesi için ahlakî konularda tavsiyelerde bulunmaktadır. Biyo-psiko-sosyal bir varlık şeklinde tanımlanan insanın dünya hayatındaki statüsünü ve sahip olduklarını başkalarıyla ve başkalarınıninkıyla kıyasladığı bir gerçektir (Fromm, 2014). Bu nedenle insanın dünyaya bakış tarzı, fiziksel ve sosyal çevresiyle ilişkisi ahlakî ve psikolojik açıdan olgunlaşmamışlık (ilkellik) yahut olgunluk (kemal) seviyesinde değerlendirilebilir. İslamî kültürün birincil kaynakları Kur’an-ı Kerim ve Sünnet’te inananlara erdemli ve erdemsiz kabul edilen hal veya davranışların neler olduğu hakkında açıklamalar yapılmış, örnekler verilmiş, tembih ve telkinlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda ‘haset’ ve/veya ‘kıskançlık’, ahlakî bir kusur ve dolayısıyla insanın ruh sağlığını tehdit eden, gizlenen, hasıraltı edilen, evrensel ve insanın derinlerine kadar yerleşmiş bir duygudurum¹ olarak karşımıza çıkmaktadır (Russell, 1930; Dölek, 2002; Yurt, 2018; Smith, 2020).

İnsanın çevresiyle ilişkilerinde devreye giren haset duygusu olgunlaşmamışlığa, şükran duygusu ise olgunluğa örnek gösterilebilir. Buradan hareketle bireyi mutsuzluğa sürükleyen, sosyal ilişkilerini zedelemesine veya tamamen yok etmesine sebep olan duygudurumlardan ilki olarak haset akla gelmektedir. Bu minvalde İslam peygamberi Hz. Muhammed, hasedin insanın iç huzuruna olan etkisini, ateşin odunu yiyip bitirmesine benzetmektedir (İbn Mace, 1998). Ayrıca teolojilerde haset yedi büyük günahın birisi şeklinde tanımlanmakta ve haset, yıkıcı duygudurumlar içinde belki de ilki sayılabilecek niteliktedir (İrk ve Gürses, 2021, 390). Bu çalışmada, Hicrî dördüncü asır âlimlerinden Ebu Bekir er-Razi’nin ‘Tıbbu’r-Ruhani’ adlı eserindeki ‘haset’ üzerine bahisleri ile, psikanalistlerden Melanie Klein’in ‘Haset ve Şükran’ isimli kitabındaki ‘haset ve kıskançlık’ üzerine tahlillerinin analizi yapılmıştır. Araştırmada kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Amaç, İslamî kültürden ve modern psikoloji tarihinde önemli bir yere sahip olan derinlik psikolojisinden (psikanaliz) birer örnek üzerinden, kimi zaman dargın kimi zaman barışık kardeşler şeklinde tasvir edilen modern psikoloji ve dinin ‘haset’ duygudurumu hakkındaki verilerinin bağlantı ve benzerliğini ortaya koymaktır.

1. HASET VE KISKANÇLIK ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Haset, bireyin başkasında olan bir şeyi kendisine çevirme ve getirme isteği şeklinde tarif edilir (İbn Manzûr, 1414). Bu istek, bireyin kendisinden ve/veya sahip olduklarından yola çıkarak dış dünyaya açılması ve kıyas yapmasıyla ortaya çıkmaktadır. Dış dünyaya açılım da ‘bakmak’ ve ‘görmek’ ile sonuçlanmaktadır. Nitekim İngilizce’de hasedin karşılığı olarak ‘envy’ ifadesinin, görmeye izin verilebilir manasındaki ‘videre’ kelimesinden, bakmak ve haset etmek anlamına gelen ‘invidere’ ifadesinden türediği söylenmektedir (Kilborne, 2014). İslamî kültürde de, bireyin dış dünya ile etkileşimi veya bu etkileşim sürecindeki hali ‘nazar’ terimiyle ifade edilir. Nazar, hasetli insanın bakışının bir başka insana zarar vermesi anlamına gelir. Nazar, bazı İslam âlimleri için “bireyin ruhunun ısınmasıyla kalbine yaptığı zorlamanın sonunda gözlerinde meydana gelen, haset ve korku kaynaklı bir etki” gibi tarifini bulur. Bu tür bir nazariyede gözler, ruhun ısınmasının yayıldığı bir kapı, pencere gibi tasvir edilir. Örneğin İbn Kayyim el-Cevziyye, “*Haset edenin nefsinde habis bir oluşum meydana gelir ve haset edilenle karşılaşarak ona etki eder*” der. O’na göre nazar sırasında nazarı değen kişiyi bir hararet sarar, bu hararet bir zehir oluşturur ve bu zehir nazar edilen kişiye ulaşır (Taburoğlu, 26-27). Bu zehir çoğu zaman nazar edilen kişiye tesir etmez ve geri dönerek sahibine, yani nazar eden kişiye zarar verir.

Hasedin etimolojisine bakıldığında hasedin derecesi veya yoğunluğu ile ilgili bazı kavramlar ön plana çıkmaktadır. Bunlar ‘şuhh’ ve ‘buhl’ kavramlarıdır (İbn Manzûr, 1414). Haset,

¹ Haset/Kıskançlık kavramları için burada duygu değil, duygudurum ifadesi kullanılmıştır. Zira duygu, uyarıcısı belli olan, hedefe yönelik ortaya çıkan kısa süreli tepki şeklinde betimlenirken, duygudurum daha çok belirli bir uyarıcıdan kaynaklanan etkilenme olsa da duyguya göre daha uzun bir tepki şeklinde tanımlanmaktadır (Polat, 2017, 29-42).

genel olarak bireydeki “Bende yok, onda da olmasın” duygusudur. Buhl, “Bende var, onda olmasın” arzusudur, yani arzu nesnesinin kendisinden başka hiç kimsede bulunmamasını istemektir. Şuhh ise, “Onda olmasın, bende olsun veya onunki benim olsun” anlamına gelmektedir. Burada görüleceği üzere ‘shuh’, doğrudan doğruya açgözlülüğe işaret etmektedir. Neticede shuh, buhl halinden daha aşırı bir duygulanım şeklinde ortaya çıkmaktadır. Zira buhl'un bireylerin kendi aralarında gerçekleştiği buna karşın shuh'un daha geneli kapsadığı söylenir. Ayrıca buhl genelde maddi konularda söz konusu edilirken shuh'un maddi ve manevî durumları kapsadığı da ifade edilmektedir (İbn Manzûr, 1414; Oruç, 2021).

İnsanın ikellikten olgunluğa geçiş sürecinde ilk basamak olarak ‘gıpta’ halinden bahsedilebilir. Gıpta bireyde “Onda var, bende de olsun” şeklinde yaşanır. Gıpta, başka birinde olanın aynısının söz konusu kişide o şeyin yokluğunu istemeksizin kendisinde de olmasını arzulama durumudur. (İbn Manzûr, 1414). Gıpta’dan bir üst mertebe ‘sehavet’ halidir. Sehavet, “Bende var, onda da olsun” diyebilmektir ve burada bireyin diğerkâmlık ve imkânları başkalarıyla paylaşabilme yönelimi ön plana çıkar. Sehavet’in bir üst mertebesi kabul edilen ‘îsâr’ hali, birisini kendisine tercih etme durumudur. Îsâr, insanın “benim değil, onun olsun, bendeğini ona vereyim” diyebilmesidir. Bu mertebeye ulaşan kişi kendinden fedakârlık yapmayı başarma yolundadır. Îsâr’dan sonra ‘cuud’ hali gelir. Cuud, bireyde “Bende yok ama onda olsun, ben yokluğa razıyım!” duygu ve düşüncesi eşliğinde tezahür eden bir hal şeklinde betimlenir. İnsanın kemale ermesi şeklinde tezahür eden son mertebe ise ‘fakr’ halidir. Fakr, bireydeki “Madem onda yok, bende de olmasın, onda yokken bende olursa üzülürüm!” bilincinde oluşu ifade etmektedir.

Çekememek, günülemek gibi anlamlara gelen kıskançlık (Özen, 2018), çoğunlukla haset ile eşanlamli olarak kullanılmaktadır ancak haset ve kıskançlığın oluşum ve sonuçları açısından birbirinden farklı kavramlar olduğu aşikârdır (Polat, 2017; İrk & Gürses, 2024). İlk olarak haset ve kıskançlığın farklı duygudurumlarla kendini gösterdiği söylenir. Kıskançlığın genellikle aldatılmışlık, şüphe, yalnızlık, korku gibi hallerle; hasedin ise suçluluk, değersizlik, inkâr ve utanma gibi duygularla kendini ortaya çıkardığı iddia edilir. Kıskançlık genelde bir olguya, nesneye yöneltilen sevgiden kaynaklı iken, tekrar elde edilen bir sevgiyle yatıştırılabilirken haset için bu durum mümkün görünmemektedir (Kristeva, 2015).

Kıskançlık duygudurumu, hasetten farklıdır. Zira kıskançlık, sahip olunan nesneyi veya ilişkiyi kaybetmeme ile ilişkiliyken haset, ötekinin sahip olduğu nesneye sahip olma arzusudur (Ben-Ze’ev, 1990; Smith & Kim, 2007). Kıskançlık ile haset arasındaki bir diğer fark, kıskançlığın hasetle bağlantılı olarak ortaya çıkmasıdır. Diğer bir deyişle haset, kıskançlık olmadan da meydana gelebilmektedir (Parrott & Smith, 1993; Yerli, 2018).

2. EBU BEKR ER-RAZÎ’NİN HASET ÜZERİNE TAHLİLLERİ

Hicrî dördüncü asırda yaşayan ve tabiat felsefesi akımının kurucusu olan Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ b. Yahya er-Râzî’nin İslâm felsefesi, özellikle de ahlak felsefesi açısından önemli olan ‘et-Tıbbu’r-Ruhânî’ isimli bir eseri vardır. Bu eser, ‘Ruh Sağlığı’ şeklinde Türkçeye çevrilmiş ve gerek kavramsal ve kuramsal yapısı gerek içeriği itibarıyla ilk ve özgün bir ruh sağlığı kitabı olarak kabul edilmektedir. er-Razi, ‘Ruh Sağlığı’ adlı eserinde kişilik ve karakter bozukluklarından bahsetmiş ve bunların tedavi yollarını ele almıştır. er-Razi, ahlak anlayışını ortaya koymuş olduğu bu eserinde başka insanların lehine veya faydasına olan şeyleri isteyen kişiyi iyi ahlaklı, başka insanların zarar görmesinden memnun olan ve kendisine zarar vermese dahi insanların faydasına olanı istemeyen kimseyi ise kötü ahlaklı şeklinde nitelendirir. Bu nitelmesiyle ‘haset’ bahsine giriş yapan Razi’ye (2015) göre haset, cimrilik (el-buhl) ve tamahın (eş-şerah) bireyin nefsinde bir araya gelmesiyle oluşur. Ona göre haset, cimrilikten de beterdir zira cimri insanın kötü olarak nitelendirilmesi sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmamasından kaynaklıdır. Ancak hasetçi insan, kendisine ait olmayan bir şey bile olsa, başka birinin o arzu edilen nesneye ulaşmasını istememektedir.

Râzî’ye (2015) göre, akıllı bir insan hasedin kaynağını kendisi bulup o kaynağı köreltebilir çünkü bu insan hasetli haliyle hem Allah’ın hem de insanların cezasına müstahak olacağına bilincindedir. Allah’ın cezasını hak etmesi, O’nun iradesine karşı gelmesindedir. Bu karşı geliş,

imrenme yoluyla olmaktadır. Razi'nin söyledikleriyle örtüşecek nitelikte imrentiyi, Tanrının sorgulanamaz düzeni çerçevesinde, kendisine ait olmayanın çekiciliğine kapılarak mevcut yaratılış düzeneğine karşı bir isyan, insanın kendi haline dair bir huzursuzluk şeklinde betimleyen araştırmacılar vardır. Onlar, imrentiyle çevresine bakan insanın bir nevi Tanrı'yı ve adaletini sorgulamaya başlayacağını iddia eder. İnsan imrendikçe, kendisinde olmayan ancak başkalarında olana göz dikecektir. İmrenen insan kendini gerçekleştirememekte, başkasında olanın eksikliğini ve boşluğunu yine kendisine bir huzursuzluk olarak yansıtmaktadır. İmrenen insan, kendisine ait olanlardan yola çıkarak kendi benliğini inşa edememektedir (Taburoğlu, 2017).

Râzî'ye (2015) göre hasetçi kişi insanlara karşı kötü niyetli ve zalim olmasından ötürü cezaya müstahaktır. Zira bir insanın başına herhangi bir kötülüğün gelmesini ve ona iyiliğin dokunmamasını isteyen kimse neticede söz konusu kişiye kötülük yapmış olmaktadır. Eğer bu kişi, hasetçiye zararı dokunmayan ve hasetçinin elindekini almayan bir kimse ise hasetçi bu insana zulmedilmiş demektir.

Râzî'ye (2015) göre bazı insanlar hasedi hatalı şekilde tanımlarlar. Ona göre, haksız bir biçimde bir makam veya mevki elde eden ve bu sayede başarılı addedilen insanın, hakkını yediği veya haksız bir biçimde önüne geçtiği insanların bu durumu hoş karşılamaması haset olarak adlandırılmaz. Aksine, kendisine herhangi bir zararı dokunmayan bir insanın herhangi bir güzellik, başarı elde etmesiyle üzülen insan gerçek manada hasetçi diye isimlendirilir. Yine kendisinin faydasına olacağı halde dahi başka bir insanın başarıya, güzelliğe nail olmasına üzülen insan da aşırı derecede hasetçi şeklinde nitelendirilir. Zarar ve sıkıntıya gelince, bunlar, nefiste haset değil miktarınca düşmanlık meydana getirirler. İnsanlar aşırı derecede kendilerini sevdiği için bu duruma gelirler. Onlardan her biri, kendisini kendi dışındakilerden daha çok sevdiği için istenilen mertebeye herhangi bir kimseden daha önce kendisinin ulaşmasını ister. Bundan dolayıdır ki, dün kendisiyle aynı mertebede bulunan bir insanın bu gün kendisinden bir üst mertebeye çıkmış olduğunu gördüğünde üzüntüye kapılır ve bu duruma tahammül etmek, katlanmak onun çok ağırına gider. Tuna'nın (2018) belirttiği üzere, sosyal-karşılaştırma kuramından hareketle yapılan araştırmalarda hasedin, bireylerin kendini ve sahip olduğu nesnelere diğeri veya diğerinin sahip olduklarıyla kıyaslama boyutuna odaklanılmıştır. Bu çalışmalarda hasedin aslında yukarı-doğru sosyal karşılaştırmaya dayandığı ancak yapılan bütün kıyaslamalarda ortaya çıkmayacağı söylenmiştir. Diğer bir deyişle, hasedin bireyin ruhunda belirginleşmesi için, kıyaslama yapılan insanın bizden üstün, üstünlüğün de bizim nazarımda önemli olması gerekir. Bu insanlar bizimle ne kadar benzer demografik özelliklere sahip ise, haset duygu durumumuz o denli belirginleşecektir (Habimana & Masse, 2000; Button, 2023).

Râzî'ye (2015) göre haset, insanın hem ruhuna hem bedenine zarar verecektir. Haset, insanın nefsini uyuşturmakta ve insanı sağlıklı düşünme yetisinden yoksun bırakmaktadır. Yine hasetle birlikte nefsin uzun süreli keder, üzüntü, gam gibi durumlara sevk ettiği için hasetçi insan ruh ve beden sağlığı için faydalı olan şeylerle uğraşmak için kendisine zaman ayıramayacaktır. Haset insanda uzun süreli gam ve kaygıya sebep olduğu için de uykusuzluğa, sağlıksız beslenmeye sebebiyet verecektir. Bunları da nefsin solması, cildin kötüleşmesi ve mizacın bozulması takip edecektir.

Râzî'ye (2015) göre hasedin, hasetçiden intikam almak için kullanılabilir bir tarafı vardır. Zira haset, hasetçinin sürekli kederli ve endişeli olmasına sebep olacak, zihnini bulandıracak ve bedenine zarar verecektir. Hasetli hal uzun müddet sürdüğünde de, bu hal hasetçiyi sürekli meşgul edecek, haset edilen aleyhine uğraşmayı engelleyecek ve tuzakların boşa çıkmasıyla sonuçlanacaktır. Navaro'nun (2015) hasetçi insanı, kendi kuyruğunu yiyen yılanı benzetmesi Razi'nin görüşleriyle paralellik göstermektedir.

Râzî'ye (2015) göre hasedi nefsten çıkarıp atmak ve ondan kurtulmayı kolaylaştırmak için insanların başarı basamaklarını çıkarken ve emellerine ulaşırken yaşadıkları hallerle, arzu ettiklerine kavuştukları zamanki hallerini kıyaslamak gerekmektedir. Birey kıyas yaptığı takdirde, haset edilenin ruh dünyasının veya hissettiklerinin, haset edenin zannettiğinden çok farklı olduğunu kavrayacaktır. Çünkü haset edilen insan, hasetçinin zannettiği şekilde bir mutluluk,

zevk, ihtişam yaşamamaktadır. Muhakkak ki insan, devamlı surette bir hali önemli ve büyük görür, ona ulaşmayı arzular ve ona ulaşanların da mutlak surette mutluluk ve zevk içinde olduklarını düşünür. Fakat kendisi söz konusu hale ulaştığında, o halde yerleşip karar kılınca ve o hale ulaşmış olarak bilininceye kadar çok kısa bir an sevinir ve mutlu olur. İnsan bu kısa zaman esnasında kendisinin gerçekten mutlu ve mesut olduğunu düşünür. Fakat arzu edilen hal kişide bilfiil meydana gelip kuvvetle yerleşince ve insanlar onu o hale sahip olarak bilince, söz konusu kişinin nefsi önceden ulaşmayı istediği halden daha yukarda olanı arzulayacaktır. Böylece o, daha önce ulaşmayı istediği durumu küçümseyecek, hor görecektir ve kendini korku ile üzüntü arasında bulacaktır. Zira ulaşmış olduğu dereceden daha aşağıya inmekten korkacak ve ulaşmak istediğine ulaşamamış olmaktan dolayı da üzüntü duyacaktır. Böylece insan devamlı surette mevcut durumunda memnuniyetsizlik, hayal kırıklığına uğramışlık ve ümitsizlik içinde olacaktır. Akıllı kimsenin, kendisinin hayatını sürdürmek için ihtiyaç duymadığı dünyevi mallara çok fazla sahip olduğu için herhangi bir kişiye haset etmemesi ve yine, onların sahip oldukları bu dünyalık nimetler oranında haz elde ettiklerini, rahat içinde olduklarını zannetmemesi gerekir. Çünkü bu kişiler, ilk önce haz aldıkları ve huzur duydukları halin devamlı ve sürekli olmasından dolayı, artık bir müddet sonra bu halde olmaktan haz almamaya başlarlar. Çünkü bu haller söz konusu kişiler tarafından hayatın devamı için zorunlu olan tabii şeyler olarak görülürler. Bundan dolayı da onların bu halden haz almaları, alışmış oldukları bir şeyden haz alan herkesin durumuna yaklaşır. Böylece onlar sürekli kendilerinden daha yukarda olana ulaşma hırsı içinde olmalarından ötürü rahatsızdırlar. Hatta öyle bir konuma gelirler ki, rahatları kendilerinden aşağıda olanlardan bile daha az olur.

3. MELANIE KLEIN'İN 'HASET' ÜZERİNE ANALİZİ

İnsanlığın kolektif şuuruna etki eden üç olaydan biri kabul edilen psikanalizin (derinlik psikolojisi) doğuşu on dokuzuncu yüzyıla rastlar. İnsanın gözlemlenebilen tarafından ziyade davranışların arka planını, görünmeyen yanını, kaynağını araştırma konusu edinen psikanalistler, id-ego-süperego ilişkisi ve bilinç, bilinç öncesi ve bilinçaltı kavramlarıyla haset veya kıskançlık konusunda zamanın ruhuna göre bazı farklı açılımlarda bulunmuşlardır. Psikanaliz alan yazınında haset kavramına öncelikle Sigmund Freud'un, bu kavramı cinsel gelişimle bir bağlantı kurarak ve kız çocuklarının erkek çocuklardan anatomik farklarını anladıklarında yaşadıkları penis hasedini iddia etmesiyle rastlanır. Psikanalizde sonraları haset kavramına farklı bir taraftan yaklaşan Karl Abraham, hasetçi bireydeki sado-mazişist özellikler ve narsistik yapıdan bahseder (Yavuz, 1987; Shultz-Shultz, 2001). Daha sonra anne-baba ya da diğer insanlarla çocuk arasındaki ilk ilişkilerin, çocuğun ilerideki kişilik gelişimi ve ilişki biçimlerine belirgin etkisinin olacağını iddia eden 'nesne ilişkileri' kuramı ortaya atılmıştır (Klein, 2024). Nesne ilişkileri kuramı (objekt-relation theory) Melanie Klein, D.W. Winnicott ve Heinz Kohut gibi teorisyenlerin katkılarıyla, psikodinamik gelenek içerisinde yer alan önemli kuramlardan biridir. Bu teori, klasik psikanalitik kuram içerisinden çıkan, teori ve pratik olarak en dinamik ekollerden birisidir ve kurucusu olarak Melanie Klein kabul edilir (Rycroft, 1989).

Haset kavramını, yıkıcı dürtülerin oral-sadist ve anal-sadist bir biçimde dışa yansımaları şeklinde ele alan Klein, haset duygudurumunun bireyde yaşamın başlamasından beri varlığını hissettirdiğini ve evrensel olduğunu iddia eder (Eraslan, 2024). Klein'e göre anne memesi, sınırsız süt temini ve sevgisi ile hasedin ana kaynağıdır. Zira anne memesi bazen sunulan ancak çoğunlukla geri çekilen bir nesnedir. Memeyi tümüyle içine almak isteyen fakat bunu beceremeyeceğini anlayan bebek, anne olarak bildiği memenin sahibinin istemesi halinde bu sınırsız süt ve sevgiyi kendisi için saklayabileceği ve başkalarına sunmayacağı arzusunda. Bu sevgi ve sütün başkalarına sunulabileceği ihtimali, bebeğin memeye şiddetli bir biçimde saldırmasına kadar varabilir (Marcelli, 2021; Segal, 2023). Besleyen memeye duyulan güçlü haset, zevk alma yetisini zedeleyerek şükran duygusunun gelişmesini engellemektedir. İlksel nesneyi yaralamış ve tahrip etmiş olma duygusu, bireyin daha sonraki ilişkilerinin içtenliğine duyduğu güveni de zedeleyerek kendi sevme ve iyilik yetisinden kuşulanmasına yol açmaktadır (Klein, 2014).

Klein (2014), 'Haset ve Şükran' adlı kitabında, nesne ilişkileri teorisinden hareketle insanın ruhsal gelişiminde hasetten şükran yolculuğunu farklı bir yaklaşımla ele almaktadır. Klein'e göre 'çekememezlik' manasındaki haset duygudurumu, insanın çevresindeki nesne veya kişilere bakmasıyla oralarda gördüğü güzellik, başarı ve mutluluk karşısında iç dünyasında bir sıkıntı ve daralma hissetmesiyle meydana gelir. Bu şekliyle haset, ruhsal tekâmülün en alt kademesinde yer almaktadır. Klein ısrarla vurgular ki insanın kavuşmayı veya sahibi olmayı arzular ve elde edemediği her türlü arzu nesnesi, bir diğerinin uhdesindeyse haset duygudurumu saldırganlığa dönüşebilmektedir. Psikolojik perspektiften analiz edildiğinde, çevresinde huzur ve mutluluğa dair emareler gördüğünde daralan hasetçi insanın temel güdüsü, bu insanların huzur veya mutluluğuna şu veya bu şekilde engel olmaya çalışmak olacaktır.

Klein'e (2014) göre ruhsal tekâmülün ikinci evresi 'aç gözlülük', ruhsal gelişimde en ilkel merteye kabul edilen hasedi izleyen duygudurumdur. Bazı bireylerde bu iki duygudurum ayrılmamış bir şekilde bulunabilmektedir. Diğer bir deyişle birey hem aç gözlülük hem haset gibi ilkel duygularından beslenerek davranışta bulunurken bazıları da karşısındakine yönelen hasetten kendisine yönelen aç gözlülüğe evrilebilmektedir. Bu minvalde aç gözlü birey, yaşadığı hayatta iyi, hoş ve güzel olarak addettiği maddî ve manevî ne varsa hepsinin de sahibi olmayı arzular. Bu öylesine bir arzudur ki sadece kendisinin bu arzu nesnelerinin sahibi olması yeterli değildir, başka insanlar bu arzu edilenlere ulaşmamalı, bu güzelliklerden muhakkak mahrum kalmalıdır. Sosyal ilişkilerinde kayda değer problemlerle karşılaşan aç gözlü insanlar hem bireysel hem toplumsal alanda mutlu ve huzurlu olamaz, dengeli bir insan görüntüsü veremezler. Sahip olmanın bir hududu olmaması nedeniyle, sahip oldukları her kazançla sevinç duyarken yeni bir kazanım için tekrar tekrar endişe ve kaygıya kapılırlar. Doymak bilmeyen aç gözlü insan, her seferinde bir kısır döngü içine girecektir. Daha çok arzu nesnesine ulaşma isteği, daha çok kaygı getirecektir.

Klein'e (2014) göre ruhsal tekâmülün üçüncü aşaması kıskançlıktır. Kıskanan insanın özünde, mevcut bir güzelliği veya nimeti ortadan kaldırmak, zedelemek veya karalamak gibi bir niyet yoktur. Aslında o insanın istediği tek şey, başkasında olan şeyin muadilinin kendisinde de bulunmasıdır. Kıskançlık duygudurumu ara ara kendisini aşikâr edebilirken bazen de üstü örtük bir biçimde dışa yansiyabilir. Kıskanan bu hislerinin ahlak dışı olduğunu ve kendisini bu hislerden kurtarması gerektiğinin bilincindedir. Kıskanan kişi bazı aklileştirme (rasyonalizasyon) mekanizmalarıyla, bastırdığı bazı dürtülerini de perdeleme eğilimindedir.

Klein'e (2014) göre ruhsal gelişim evrelerinin dördüncüsü, bireyin hiçbir karşılık beklemeden vericiliğinden keyif aldığı 'şükran' halidir. Bu hal, başkasının yaşadığı mutluluk, huzur ve keyiften memnuniyet duyma anlamına gelir. Birey, dışarıdaki güzellik kimde ve nasıl olursa olsun bundan huzur duyar ve bu manada şükran hislerine ulaşmış bireyin kişilik yapısı olgunluğa ulaşmış demektir. Bu alanda yapılan çalışmaların sonuçları, Klein'in söylediklerini destekler niteliktedir. Öyle ki 'şükran' halindeki insan ilkel duygulanımlara karşı daha çok mesafelidir. Bireyin yaşadığı yoksunluk ve yoksulluklar, travmalar, acılar, başarısızlıklar, maddî veya manevî kayıplar kendisini yıpratır da o insan çöküntü içine girmez. Bu insan gerçekçi bir biçimde yaşamın kendisine teklif ettiği tüm gereksinimleri yerine getirmiş, elinden geleni yapmış ancak sonucu da bütün içtenliğiyle kabullenmiştir. Bu tip insanlar, ruhsal bir tevekkül ve teslimiyet halindedir. Hayatın öngörülemez getirileri istedikleri gibi olmasa veya sonuçlanmasa da şükran halindeki insanlar daha güçlü bir güdüyle ve istekle varoluşlarını devam ettirmek için çaba sarf eder (Özakkaş, 2004; Doğanay, 2022).

Klein'in (2014, 12-19) değerlendirmesiyle haset, aç gözlülük ve kıskançlık arasında şöyle bir fark vardır. Haset, arzu edilen bir nesnenin bir diğerinin uhdesinde bulunduğu, oradan elde edilecek hazın da bir diğeri tarafından hissedileceği düşüncesinin dayattığı öfke halidir. Bu sebeple hasetli itki, arzu edilen nesneyi ait olduğu yerden çekip almayı veya karalamayı ve kirlletmeyi ister. Klein'e göre bireyin kendisi haricinde bir diğeriyle ilişkisinden kaynaklanan haset, kökeni itibarıyla insanın annesiyle veya bakıcısıyla kurduğu ilk sevgi ağına dayanmaktadır. Şüphesiz kıskançlık da hasede dayanmaktadır fakat kıskançlıkta bireyin en az iki kişi ile ilişki içinde olması mevzu bahistir. Kıskançlıkta birey, kendisinin hakkı olarak gördüğü ilginin rakip

KAYNAKÇA

- Ben-Ze'ev, A. (1990). Envy and Jealousy. *Canadian Journal of Philosophy*, 20 (4), 487-516. Doi: 10.1080/00455091.1990.10716502
- De Button, A. (2023). *Statü Endişesi*. çev. Ahu Sıla Bayer. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Doğanay, S. (2022). *Acı ve Tahammül*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Dölek, A. (2002). Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, 39-82.
- Eraslan, Ö. (2024). Anneler ve Kızları: Melnie Klein'in Haset Kavramı Üzerinden Zefir Filminin Çözümlemesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 68-79.
- Fromm, E. (2014). *Sahip Olmak Ya Da Olmak*. çev. Aydın Arıtan, İstanbul: Say Yayınları.
- Habimana, & Masse, L. (2000). Envy Manifestations and Personality Disorders. *European Psychiatry* 15, 15-21.
- İbn Mace, A. (1998). *Sünenu İbn Mâce*, Beyrût: Dâru'l-Marife.
- İbn Manzûr, (1414). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İrk, E. ve Gürses, İ. (2021). Hasedin İnsan Hayatındaki Yıkıcı Etkileri ve Çözüm Arayışları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2, 389-421. Doi: 10.51447/uluifd.910994
- İrk, E. ve Gürses, İ. (2024). Haset ve Gıpta Duygusunun Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş ile İlişkisi Üzerine Nicel Bir Araştırma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* (61), 106-121. <https://doi.org/10.29288/ilted.1414975>
- Kilborne, B. (2014). *Utanc ve Haset: Görünüm Kaygısı ve Kem Göz* çev. B. Erdal. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Klein, M. (2014). *Haset ve Şükran* çev. Orhan Koçak-Yavuz Erten. İstanbul: Metis Yayınları.
- Klein, M. (2024). *Nesne İlişkileri* çev. Menekşe Arık. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kristeva, J. (2015). *Melanie Klein: Delilik yahut Acı ve Yaratıcı Olarak Ana Katli* çev. Ayşegül Demir, İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Marcelli, D. (2021). Çocuklarda Kıskançlık ve Haset: Söylence mi, Gerçek mi? *Psikanaliz Defterleri: Çocuk ve Ergen Çalışmaları Haset ve Kıskançlık* 7, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 49-66.
- Navaro, L. (2015). *Haset ve Rekabet: Kendi Kuyruğunu Yiyen Yılan* (3. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Oruç, İ. (2021). *Arapça'nın Dehlizleri*, İstanbul: Muarrif Yayınevi.
- Özakkaş, T. (2004). *Bütüncül Psikoterapi*, İstanbul: Çınar Yayıncılık.
- Özen Eratalay, S. (2018). Tarihsel ve Çağdaş Türkçede "Kıskanmak" Anlam Alanına Giren Sözcükler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 11-27. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.454515>
- Parrott, W. G. & Smith, R. H. (1993). Distinguishing The Experiences of Envy and Jealousy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64 (6), 906-920. Doi: 10.1037/0022-3514.64.6.906
- Polat, Y. B. (2017). Haset, İmrenme ve Kıskançlık Duygu Durumlarının Ayırıştırılması, *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 3 (2), 39-42.
- Râzî, E. B. (2015). *Ruh Sağlığı (et-Tibbu'r-rûhânî)* çev. Hüseyin Karaman. 3. Bskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Russell, B. (1930). *The Conquest of Happiness*. London, England: Allen and Unwin.
- Rycroft, C. (1989). *Psikanaliz Sözlüğü* çev. M. S. Kayatekin, İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Segal, H. (2023). *Melanie Klein'in Çalışmasına Giriş* çev. M. T. Sivri, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Smith, T. W. (2020). *Schadenfreude: Başkasının Talihsizliğinden Duyulan Keyif* çev. Nüvit Bingöl, İstanbul: Kolektif Kitap.

- Smith, R. H. & Kim, S. H. (2007). Comprehending Envy. *Psychological Bulletin*, 133 (1), 46-54. Doi. 10.1037/0033-2909.133.1.46
- Schultz D. P. & Schultz, S. E. (2001). *Modern Psikoloji Tarihi* çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Taburoğlu, Ö. (2017). *Nazar-Başkası Nasıl Görür?*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Tuna, E. (2018). Haset ve Kıskançlığın Tanımlanması ve Klinik Görünümü, *DTCF Dergisi* 58 (2), 1751-1767.
- Yavuz, K. (1987). *Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Yerli, M. (2018). Haset Duygusunun Teorik Düzeyde İncelenmesi ve Psikoterapi Sürecinde Ortaya Çıkışı, *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 5 (1), 21-31.
- Yurt, M. E. (2018). Kur'an'da Haset Kavramı, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10 (3), 849-872.

STRUCTURED ABSTRACT

The individual's way of looking at the world and his relationship with his physical and social environment is between psychological and moral primitiveness or maturity. Envy is a primitive human trait that is condemned and denounced in all theologies because it threatens the mental health of the individual and damages social relations. In this study, Abu Bakr al-Razi, one of the scholars of the fourth century of Hijri, analysed the mentions on 'envy' in his work 'Tıbbu'r-Ruhani' and Melanie Klein, one of the psychoanalysts, analysed the analyses on 'envy and jealousy' in her book 'Envy and Gratitude'. The method of literature review was used in the research. The aim is to reveal the connection and similarity of the data of modern psychology and religion on the emotion of 'envy', which are sometimes depicted as resentful and sometimes reconciled brothers, through an example from Islamic culture and depth psychology (psychoanalysis), which has an important place in the history of modern psychology. Jealousy is a concept that is often used synonymously with envy but is different from envy in terms of its formation and consequences. Jealousy usually arises from feelings of betrayal, suspicion, loneliness and fear, whereas envy arises from feelings of guilt, worthlessness, denial and shame. Jealousy is related to the love directed towards a phenomenon or object, not to lose the object or relationship. Envy arises from the desire to have the object that the other has. While jealousy has an aspect that can be pacified with a love that is regained, this does not seem to be possible for envy. In other words, envy can occur without jealousy.

Abū Bakr al-Rāzī says that envy is a combination of stinginess and greed in the soul. According to him, envy is a worse state than stinginess. Because the reason why a stingy person is characterised as having bad morals is that he does not share what he has with others. However, the envious person has a worse moral understanding than the stingy person because he does not want others to reach the desired object, even if it is something that does not belong to him. According to al-Rāzī, an intelligent person, by using his intellect and putting aside all his desires and whims, will realise that the greatest pleasure and comfort that can be felt in life is the state of sufficiency. Stating that envy is a personality disorder worse than stinginess, al-Rāzī claims that the way for an intelligent person to eliminate envy is to examine the source of envy. The person who analyses the source of envy will keep in mind the transience of the world more, will understand the value of everything he possesses, and will know that he does not need what he does not possess.

Melanie Klein, one of the representatives of the psychoanalysis school, characterises the process of human being's progress from primitiveness to maturity as 'from envy to gratitude' and claims that envy is the first of the destructive moods. According to Klein, envy is the greatest sin because while all other sins are committed only against a virtue, the mood of envy is like a stance and an obstacle against all virtues and all goodness. According to Klein, the way to get rid of envy is to open oneself deeply to analysis and not to avoid the depressive anxiety and pain that will be revealed during the analysis. The envious person must also believe that his co-operation with the analyst consists of an effort to find the truth about himself. In this way, the fear of envy will decrease along with the envy, and basically the ability to love others will increase. A person who develops the ability to accept his inadequacies with tolerance will have a clearer perception of internal and external reality and his object relations will improve.

In conclusion, it can be said that Abū Bakr al-Rāzī's recommendations on the source of envy and its solutions overlap with the assumptions of psychoanalysis, one of the main schools of modern psychology, about the bases of the envious mood in the individual. In other words, it can be said that Abū Bakr al-Rāzī and Melanie Klein gave the same messages about the source of envy, its causes and the ways to get rid of the envious impulse at different times, but al-Rāzī's recommendations on the ways to get rid of the envious impulse and Melanie Klein's analyses on the source of envy are more in-depth than each other.